

سنجش درجه توسعه یافتگی کشاورزی در شهرستان های استان فارس با استفاده از روش سیستماتیک

حمید برقی^۱، آسیه حسنی نژاد^۲، محسن شایان^۳

چکیده

نظر به اهمیت بخش کشاورزی در مجموعه حیات اقتصادی- اجتماعی کشور و الویت بازسازی و توسعه آن، با توجه به وابستگی معیشتی نیمی از جمعیت کشور به این بخش و همچنین نقش و اهمیتی که محصولات اساسی کشاورزی در اقتصاد کشورهای جهان سوم دارد، همواره برنامه ریزی و مدیریت صحیح در قبال این بخش از اهمیت خاصی برخوردار است. با شناسایی توان ها و قابلیت های محیطی هر منطقه می توان کشاورزی را به حد توسعه رساند. ضرورت این مسئله ایجاب می کند که مناطق کشاورزی را از لحاظ میزان توسعه یافتگی و توسعه نیافتگی شناسایی شوند تا متناسب با توان های آن مناطق برنامه ریزی با مدیریت صحیح به اجرا و نهایتاً به توسعه پایداری در کشاورزی دست یابیم.

مطالعه حاضر با هدف سنجش درجه توسعه یافتگی کشاورزی در شهرستان های استان فارس انجام شده است. در این پژوهش با استفاده از ۱۸ شاخصی که از سرشماری عمومی کشاورزی ۱۳۸۲ استخراج و به بررسی درجه سنجش توسعه یافتگی کشاورزی در ۲۲ شهرستان استان فارس، با استفاده از مدل اسکالوگرام پرداخته شده است. بر اساس نتایج تحقیق، حدود ۴/۵ درصد از دهستان های استان جزء شهرستان های بسیار توسعه یافته و ۱۳/۷ درصد جزء شهرستان های توسعه یافته و همچنین ۸۱/۸ درصد جزء شهرستان هایی بودند که در سطح متوسط قرار دارند.

واژگان کلیدی: کشاورزی، توسعه یافتگی، اسکالوگرام، شهرستان، تکنیک GIS.

۱. عضو هیات علمی دانشگاه اصفهان

۲. دانشجوی دکتری جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه اصفهان

۳. کارشناس ارشد جغرافیا و برنامه ریزی روستایی دانشگاه اصفهان mshzarindasht@yahoo.com

کشاورزی که گستره ای را رد به پهنای گیتی و به قدمت تاریخ، رسالتی بس مهم که همانا تامین غذای پایدار برای بشر است. در دنیای امروز که چالش های بی شماری از کمبود آب و زمین و رشد جمعیت گرفته تا تخریب محیط زیست و جهانی شدن، فرا روی بخش کشاورزی می باشد. سربلندی در این رسالت بیش از هر زمان دیگری در گروهی برنامه ریزی موثر، تخصیص بهینه منابع و انتخاب آگاهانه از میان گزینه ها و مسیر های مختلف موجود برای رشد و توسعه است. به ویژه بررسی روند هایی که در سال های گذشته در بخش کشاورزی (عرضه، تقاضا، پایداری، زیست بوم و...) روی داده است و به بررسی چشم اندازهای آینده می تواند راهگشای تصمیم گیران و برنامه ریزان و صاحب نظران باشد.

توسعه بخش کشاورزی به عنوان بخشی از توسعه اقتصادی- اجتماعی کشور و بخصوص خود اتکایی در تولید محصولات اساسی کشاورزی از مهمترین اهداف در روند توسعه اقتصادی کشور است. ولی اینکه تا چه حد در نیل به مقصود موفق خواهیم شد مستلزم شناختی از وضعیت کشاورزی ایران است.

روش تحقیق

روش تحقیق در این پژوهش توصیفی- تحلیلی و علی می باشد. برای انجام عملیات محاسباتی از نرم افزار EXCEL و SPSS برای ترسیم نقشه ها از نرم افزار ARC GIS استفاده می گردد.

محدوده مورد مطالعه

استان فارس یکی از استانهای جنوبی کشور می باشد. این استان از شمال به استان اصفهان، از شرق به استان یزد، از جنوب به استان هرمزگان و از غرب به استانهای کهگیلویه و بو شهر محدود می شود. وسعت استان فارس حدود ۱۳۳ هزار کیلومتر مربع است و تقریباً ۱/۸ درصد مساحت کشور را تشکیل می دهد. براساس آخرین تقسیمات

کشوری استان فارس به ۱۶ شهرستان ۴۸ شهر ۶۰ بخش و ۱۸۵ دهستان تقسیم شده است. منطقه فارس یکی از قدیمیترین مراکز تمدن ایران است (www.sid.ir).

مفاهیم نظری پژوهش

توسعه: توسعه جریانی چند بعدی است که در خود تجدید سازمان و سمت‌گیری متفاوت کل نظام اقتصادی- اجتماعی را به همراه دارد. توسعه علاوه بر بهبود در میزان تولید و درآمد، شامل دگرگونی اساسی در ساخت‌های نهادی، اجتماعی- اداری و همچنین ایستارها و وجهه نظرهای عمومی مردم است (ازکیا، ۱۳۸۱، ۷) با توجه به مفهوم فراگیر توسعه می‌توان گفت دستیابی به آن منوط به موقعیت توأمان در زمینه‌های همچون: رشد چشمگیر اقتصادی، برخورداری از دانش فنی قابل توجه، برقراری تعادل مکانی- فضایی در سطوح مختلف محلی، منطقه‌ای و ملی، دستیابی به رفاه اجتماعی، اقتصادی و تعالی فرهنگی افراد و گروه‌ها و تکاپور در جهت مدرن‌سازی مداوم جامعه و بهبود روابط اجتماعی و اقتصادی است (سعیدی، ۱۳۷۷، ۱۵۵).

جایگاه بخش کشاورزی در فرایند توسعه: توجه به نقش بالقوه‌ای که بخش کشاورزی می‌تواند در فرایند پیشرفت بخش صنعت ایفا کند، اقتصاددانان توسعه تأکید کرده‌اند که اگر قرار است در بلندمدت یک تحول ساختاری در محصول و نیروی کار صورت بگیرد، باید برای تحقق آن سیاستهای موفق توسعه کشاورزی اتخاذ گردد (فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۴۸: ۱۱۱).

در ابتدای پیشرفت صنعتی، بخش کشاورزی می‌تواند با عرضه مواد غذایی و مواد اولیه به بخشهای در حال رشد دیگر، فراهم کردن یک «مازاد محصول قابل سرمایه‌گذاری، به صورت پس‌انداز و مالیات برای تأمین سرمایه‌گذاری در بخشهای دیگر، ایجاد تقاضای مصنوعات صنعتی در بخش‌های روستایی از طریق فروش نقدی محصولات به شهرها، تأمین ارز مورد نیاز صنعت نوپا از طریق صادرات محصولات کشاورزی کمک می‌کند. به عبارت کلی‌تر و به قول «کوزنتس» بخش کشاورزی از دو

طریق، یعنی مشارکت نهاده‌ای یا «عامل تولید» و «مشارکت بازاری» به پیشرفت هر دو بخش کشاورزی و صنعت کمک می‌کند (همان منبع، ص ۱۱۰).

توسعه کشاورزی: توسعه کشاورزی در چارچوب توسعه ملی یک کشور مورد بحث قرار می‌گیرد و به عنوان یک بخش اقتصادی مهم نقش حیاتی در توسعه ملی ایفا می‌نماید. مفهوم توسعه کشاورزی و تعریف آن مانند مقوله توسعه به طور کلی بعد از جنگ جهانی دوم تغییرات و تحولاتی یافته است و مدل‌های مختلف توسعه کشاورزی نیز توسط اقتصاددانان و صاحب‌نظران طراحی گردیده و به مورد اجرا درآمده است.

بعد از جنگ جهانی دوم که تعریف توسعه عبارت از رشد اقتصادی بود و آن هم از طریق صنعتی شدن به سبک غربی، توسعه کشاورزی هم به معنی مدرنیزه کردن بخش کشاورزی و رسیدن به هدف رشد کشاورزی تلقی می‌شد. بخش کشاورزی در تلقی توسعه به معنی رشد اقتصادی دو وظیفه اصلی به عهده داشت یکی تهیه و تولید غذای ارزان قیمت برای کارگران صنعتی و طبقات شهرنشین و دیگری تامین نیروی انسانی برای اشتغال در صنایع نوپای شهری، این نظریه منطبق بر فرآیند تاریخی توسعه و پیشرفت کشورهای غربی بود. البته کشورهای مزبور در قرن نوزدهم و اوایل قرن بیستم به خاطر وجود عوامل متعددی توانستند به سرعت صنعتی شوند و رشد اقتصادی را از طریق صنعتی شدن به دست آورند. بخش کشاورزی این کشورها به واسطه وجود علل و عوامل چندی توانست وظیفه تامین محصولات غذایی ارزان قیمت و نیروی کارگری لازم را برای بخش نوپای صنعتی انجام دهد. لذا بعد از جنگ جهانی الگوی توسعه غربی که در بطن آن توسعه کشاورزی هم وجود داشت، به عنوان راه اصلی پیشرفت و ترقی مورد توجه بسیاری از متفکران و صاحب‌نظران و سیاستمداران قرار گرفت (زمانی پور، ۱۳۷۹: ۶۲-۶۰).

روش آنالیز اسکالوگرام: یکی از روش‌های مهم در برنامه‌ریزی استفاده از روش‌های طبقه‌بندی یا آنالیز اسکالوگرام است. در وهله‌ی اول نیاز به انتخاب یک سری متغیر است. متغیرهایی که نشان دهنده‌ی توسعه و پیشرفت در یک ناحیه و مربوط به یک سال

مشخص باشد (مؤمنی، ۱۳۷۷، ۹۳). این روش در تعیین مرتبه فضاها در برنامه‌ریزی کاربرد دارد و از روش‌های سطح بندی سکونتگاههاست و در آن داده‌های مختلف مربوط به فضا به عنوان متغیرهای مختلف انتخاب می‌گردند (مطیعی لنگرودی، ۱۳۸۲، ۱۴۷). در این روش علاوه بر سطح بندی به بررسی شاخص‌های توسعه نیز پرداخته می‌شود.

سامانه اطلاعات جغرافیایی (GIS): سامانه اطلاعات جغرافیایی یک سیستم کلی است که شامل مجموعه‌ای از نرم‌افزار، سخت‌افزار، زنده‌افزار، الگوریتم و مدل‌هایی است که در جهت اخذ و ذخیره‌سازی و بازیابی و به‌هنگام‌سازی و پردازش اطلاعات مکانی طراحی شده است. GIS حمایت مناسب برای اداره کردن کلیه اطلاعات مورد نیاز جهت برنامه‌ریزی کشاورزی را فراهم می‌کند (Ayala & Becerral, 1996, p2).

داده‌ها و روش‌شناسی

برای تحلیل جغرافیایی وضعیت توسعه کشاورزی استان فارس، شناسایی سطوح توسعه یافتگی کشاورزی در شهرستان‌های استان و سطح بندی آن‌ها مراحل زیر انجام گرفته است.

تشکیل جدول داده‌ها

محاسبه میانگین و انحراف معیار

تشکیل جدول وضعیت شاخص‌ها

ارزیابی شاخص در شهرستان‌ها و محاسبه امتیازها و رتبه‌بندی شهرستان‌ها

طبقه‌بندی شهرستان‌های استان فارس

تجزیه و تحلیل

بحث

کشاورزی در حقیقت هنر، حرفه یا علم تولید محصولات زراعی و فرآورده‌های دامی در واحد‌های سازمان یافته است و یکی از فعالیت‌های جهت‌دار انسان و یکی از

پایه های تمدن محسوب می شود (دفتر محیط زیست، ۱۳۸۳: ۴۱). اهمیت بخش کشاورزی تنها به خاطر تامین مواد غذایی مردم نیست، بلکه در تامین مواد اولیه بخش صنعت و تامین بازار مصرف محصولات فنی و در نتیجه ایجاد امکانات توسعه بخش صنعتی نیز سهم بسزایی دارد. واضح است که هر نسج اقتصادی نیازمند بخش کشاورزی است. شهرگرایی و انتقال جمعیت روستایی به شهرها در صورتی امکان پذیر است که بتوان عده زیادی از کارکنان بخش صنعت را سیر نمود. البته آنها که به بخش کشاورزی اهمیت بایسته را نمی دهند، در رد این نظریه بر این رویه که می توان مواد غذایی را از کشورهای دیگر وارد کرد تاکید می ورزند. اما نباید فراموش نمود که امروزه ابرقدرتها از تولیدات بالای مواد غذایی و صادراتی شان به کشورهای عقب نگه داشته شده به عنوان سلاحی برنده و خطرناک استفاده می نمایند و اصولاً وابستگی غذایی به یک کشور خارجی می تواند بزرگترین خطر از نظر سیاسی و اقتصادی برای یک کشور باشد. همان طور که ذکر شد کشاورزی می تواند مواد اولیه صنایع غذایی و صنایع نساجی را تامین نموده و زمینه توسعه این صنایع را فراهم و ممکن سازد و باز بالاتر از اینها در کشوری که بخش بزرگی از جمعیتش در روستاها به سر می برند و کشاورزند، توسعه کشاورزی و بالا رفتن سطح زندگی و معیشتی روستاییان موجب گسترش بازار محصولات صنعتی شده و توجه بیشتر بدین بخش را ممکن می سازد (کامران، ۱۳۷۹: ۹۰-۸۹).

کاربرد روش اسکالوگرام

بر اساس جدول (۱) پیوست ابتدا جدول داده ها را بر اساس ۱۸ شاخص، برای ۲۲ شهرستان استان فارس تشکیل شده است.

تدوین جدول وضعیت شاخصها

وضعیت هر یک از شاخصها براساس رابطه $X - \frac{1}{4}sd$, $X + \frac{1}{4}sd$ محاسبه شده که نتایج آن در جدول (۲) آمده است. در وضعیت مثبت شاخص در توسعه شهرستان موثر و در وضعیت منفی، شهرستان در آن شاخص با مشکل مواجه است. وضعیت

خنثی نیز نشان دهنده بی تأثیر بودن آن شاخص در توسعه یا عقب ماندگی آن شهرستان می باشد.

جدول (۲): راهنمای تعیین وضعیت شاخصهای شهرستان های استان فارس

منفی	خنثی	مثبت	عوامل	شاخص
۵۸۸۵/۳۱	۵۸۸۵/۳۱-۸۹۴۱/۰۴	۸۹۴۱	۱-۱	۰۱
۵۱۵۰/۴۲	۵۱۵۰/۴۲-۶۷۱۵/۳	۶۷۱۵/۳	۱-۲	
۳/۰۶	۳/۰۶-۶/۴۸	۶/۴۸	۱-۳	
۵۲۲۶/۷۲	۵۲۲۶/۷۲-۷۵۸۱/۱۸	۷۵۸۱/۲	۱-۴	
۱۷۰/۹۵	۱۷۰/۹۵-۲۹۰/۹۴	۲۹۰/۹۴	۱-۵	
۱۷۰/۹۵	۱۷۰/۹۵-۲۷۱۴/۸۶	۲۷۱۴/۹	۱-۶	
۳۷۰۳/۷۳	۳۷۰۳/۷۳-۴۹۳۲/۵۳	۴۹۳۲/۵	۱-۷	
۰/۳۴	۰/۳۴-۱/۴۷	۱/۴۷	۱-۸	
۵۵۸۷/۵۷	۵۵۸۷/۵۷-۸۵۷۰/۶۱	۸۵۷۰/۶	۲-۱	۰۲
۵۹۲/۴۲	۵۹۲/۴۲-۱۷۱۶/۹۴	۱۷۱۶/۹	۲-۲	
۳۷۱۷/۱۲	۳۷۱۷/۱۲-۶۰۹۱/۷۸	۶۰۹۱/۸	۲-۳	
۲۵۱۵/۷۳	۲۵۱۵/۷۳-۴۲۵۵/۵۳	۴۲۵۵/۵	۲-۴	
۱۴۱/۵۸	۱۴۱/۵۸-۲۷۷/۰۵	۲۷۷/۰۵	۲-۵	
۳۷۰۳/۷۳	۳۷۰۳/۷۳-۴۹۳۲/۵۳	۴۹۳۲/۵	۳-۱	۰۳
۸۵۹۸۶/۷	۸۵۹۸۶/۷۴-۱۳۰۹۳۹/۴۳	۱۳۰۹۳۹	۳-۲	
۱۲۵۶۱۲	۱۲۵۶۱۲/۱۵-۱۷۲۱۸۱/۸۴	۱۷۲۱۸۲	۳-۳	
۳۶۴/۶۶	۳۶۴/۶۶-۵۸۲/۴۳	۵۸۲/۴۳	۳-۴	
۱۱۵۲۲/۱	۱۱۵۲۲/۰۶-۱۸۷۱۸/۵۶	۱۸۷۱۹	۳-۵	

ماخذ: یافته های تحقیق

ارزیابی شاخصها در شهرستان ها و محاسبه امتیازها و رتبه بندی شهرستان ها

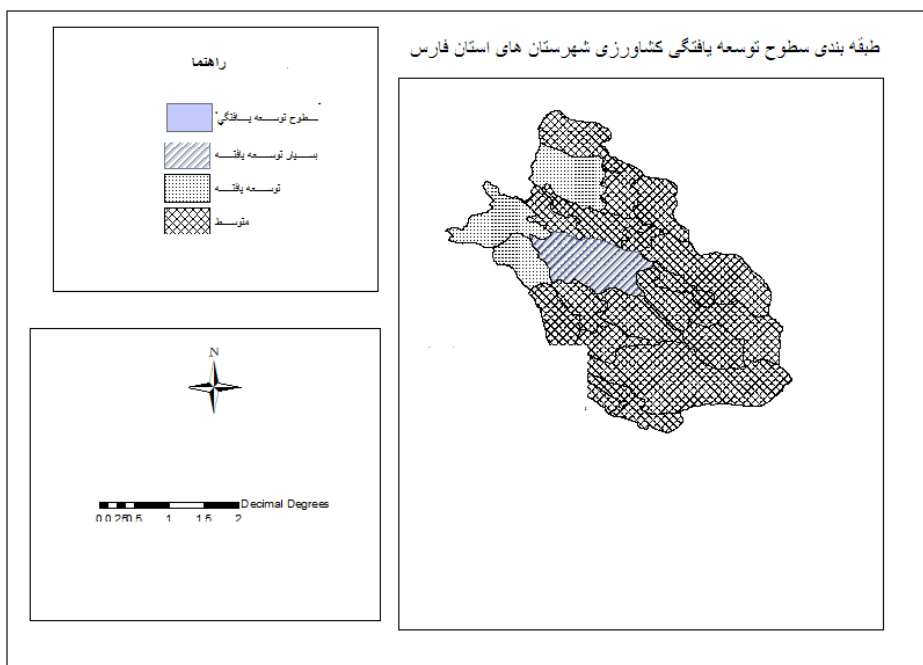
وضعیت مثبت هر شاخص با علامت + نشان داده شده و دارای چهار امتیاز است. وضعیت خنثی با علامت + - مشخص گردیده و دو امتیاز دارد. وضعیت منفی با علامت - نمایش داده شده و یک امتیاز است. پس از محاسبه امتیازها، شهرستان ها به نسبت میزان تأثیر هر کدام از فاکتورها، رتبه بندی شده اند (تقوایی، ۱۳۸۳).

طبقه بندی شهرستان های استان فارس از لحاظ توسعه یافتگی

در این مرحله شهرستان ها به پنج سطح (بسیار توسعه یافته، توسعه یافته، متوسط، محروم، بسیار محروم) تقسیم می شوند و به این ترتیب سطوح توسعه یافتگی برای هر شهرستان مشخص می گردد (تقوایی، ۱۳۸۸)

جدول (۳): طبقه بندی شهرستان ها از لحاظ درجه توسعه یافتگی

گروه	فاصله طبقات	درجه توسعه یافتگی	نام شهرستان ها	تعداد	درصد
۱	+۶۴/۸۵	بسیار توسعه یافته	شیراز	۱	۴/۵
۲	۶۴/۸۴-۵۰	توسعه یافته	ممسنی، اقلید، کازرون	۳	۱۳/۷
۳	۴۹-۱۹	متوسط	آباده، ارسنجان، استهبان، بوانات، چهارم، خرم بید، داراب، زرین دشت، سپیدان، فرشبند، فسا، فیروزآباد، قیر و کارزین، لارستان، لامرد، مرودشت، مهر، نی ریز	۱۸	۸۱/۸
۴	۱۸-۴/۲	محروم		۰	۰
۵	-۴/۲	بسیار محروم	-	۰	۰



شکل (۱): نقشه طبقه بندی سطوح توسعه یافتگی کشاورزی شهرستان های استان فارس

جمع بندی

با استفاده از روش اسکالوگرام و بهره گیری از ۱۸ شاخص توسعه در زمینه کشاورزی در شهرستان های استان فارس می توان به موارد زیر اشاره کرد:

شهرستان هایی که امتیاز کمتری کسب کرده اند، در رتبه های آخر یعنی گروههای محروم و بسیار محروم قرار گرفته اند و باید در اولویت برنامه ریزی و محرومیت زدایی قرار گیرند. این بررسی نشان می دهد که هیچ شهرستانی در این سطح قرار نگرفته است. شهرستان شیراز به عنوان قطب توسعه و شهرستان های ممسنی، اقلید و کازرون در سطح توسعه یافته قرار گرفته اند. اکثریت شهرستانها ۸۱/۸ درصد آنها در سطح متوسط قرار دارند که شامل شهرستان های آباده، ارسنجان، استهبان، بوانات، جهرم، خرم بید، داراب، زرین دشت، سپیدان، فراشبند، فسا، فیروزآباد، قیر و کارزین، لارستان، لامرد، مرودشت، مهر، نی ریز می شود. به طور کلی ۱ شهرستان که ۴/۵ درصد شهرستان ها را تشکیل می دهد جزء شهرستان های بسیار توسعه یافته هستند و ۳ شهرستان که ۱۳/۷ درصد می باشند توسعه یافته و ۱۸ شهرستان که ۸۱/۸ درصد می باشند، در سطح متوسط قرار می گیرند و این نشان دهنده آن است که اکثریت شهرستان های استان فارس در سطح متوسط قرار گرفته اند و این استان از لحاظ توسعه یافتگی در سطح متوسط قرار دارد. بنابراین می توان با برنامه ریزی و مدیریت صحیح این استان را به سطح توسعه رساند.

منابع و ماخذ

- ۱) ازکیا، مصطفی، ۱۳۸۱، مقدمه ای بر جامعه شناسی توسعه روستایی، چاپ دوم، انتشارات اطلاعات
- ۲) تقوایی، مسعود، ۱۳۸۳، مدل ها و تکنیک ها در برنامه ریزی روستایی، جزوه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان
- ۳) تقوایی، مسعود، ۱۳۸۸، تحلیل جغرافیایی نواحی روستایی، جزوه کارشناسی ارشد، دانشگاه اصفهان
- ۴) دفتر محیط زیست و توسعه پایدار کشاورزی ۱۳۸۳، خلاصه اولین همایش علمی، کاربردی مدیریت بقایای گیاهی، چاپ کامران، تهران
- ۵) زمانی پور، اسدالله، ۱۳۷۹، ترویج کشاورزی در فرایند توسعه، دانشگاه بیرجند، مشهد.
- ۶) سعیدی، عباس، ۱۳۷۷، مبانی جغرافیای روستایی، انتشارات سمت، تهران



- ۷) فصلنامه اقتصاد کشاورزی و توسعه، شماره ۴۸
- ۸) کامران، فریدون، ۱۳۷۹، توسعه و برنامه ریزی روستایی، انتشارات آوای نور، تهران
- ۹) مطیعی لنگرودی، حسن، ۱۳۸۲، برنامه ریزی روستایی با تأکید بر ایران، انتشارات جهاد دانشگاهی، مشهد.
- ۱۰) مومنی، مصطفی (۱۳۷۷)، اصول و روشهای برنامه ریزی ناحیه ای، انتشارات گویا
- 11) Ayala R. & Becerral A.(1996) GIS system as a Decision Tool for Agricultural Planning in Arid Zones of Spain, Universidad de Almeria.
- 12) www.Sci.org.ir